

Üç ýüz togsan sandyk hazyna

Category: Kitapcy, Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty
написано kitapcy | 23 января, 2025

Üç ýüz togsan sandyk hazyna ÜÇ YÜZ TOGSAN SANDYK HAZYNA

Bolan wakalara esaslanyp düşürilen **«Hazyna gözleýjiler»** atly bir çeper kinofilm bar. Kinofilm ikinji jahan urşy ýyllarynda nemes faşistleri tarapyndan ogurlanan sungat eserleriniň yzyna düşen az sanly sungat adamsynyň başdan geçirmelerini gürrüň berýär. Uruş döwründe **«Mukaddes amanatlar»** we sungat eserleri nädip goraldyka? Gizlinlikde nirede ýaşyryldy? Gizlin operasiýanyň buýrugyny kim berdi? Operasiýa kim ýolbaşçylyk etdi?

Gitleriň goşuny Trakýada goş ýazdyrды.

Türk goşuny Trakýada **«Çakmak hatary»** (“Çakmak Hattı”) diýilýän goranyş berkitmesini gurды.

1943-nji ýylyň 26-njy ýanwary.

Prezident Ismet İnönü birnäçe gün bəri nähoşlap ýatyrды. Öýünde dync alýарды.

Oña **Angliýanyň premýer-ministri Çerçilliň** gyssagly duşuşmak

isleyändigini aýtdylar.

Duşuşygyň maksady mälim: iňlisler Türkiýäniň öz ýanlarynda urşa girmegini isleyärdi...

Depderine bellik etdi:

«Göni Baş wekillige gitdim. Şükrü Sarajogly iňlis ilçisiniň habaryny aýtdy we ýazan ýazgysyny görkezdi. «Mister Çerçill meniň bilen iň bolmanda Başwekillikdemi, ýa başga bir ýerde gepleşik geçirjek bolýar. Kipri teklipe edýär.

Öz Goranmak ministriniň **marşal Fewzi Çakmak** bilen duşuşmagyny teklipe edýär. Möhüm habar hökmünde-de Amerikanyň prezidentiniň bu boýunça ýörite gelendigini mälim edýär.

Duşuşygyň örän gizlin bolmalydygyny hem ýatladýar. Habar şundan ybaratdy. (...)

Sarajogly bilen bile naharymyzy iýdik. Meseläni töwerekleýin öwrenenimizden soň duşuşyk teklibini kabul edýändigimizi habar bermegi makul bildik.

Meniň ýurtdan çykmagym mümkin däl. Çerçiliň özi ýurduň haýsam bolsa bir ýerine gelse hoşal bolardym. Gelme-de baş wekil marşaly ýanyna alyp, Kipre gitmeli bolar. Şular ýalyrak jogap beräýeris...»

• «Ak medrese», «Sary han»

Iki gün geçensoň...

«Baş wekil habar berdi. Çerçillden jogap gelipdir. Ol resmi we gizlin sapa üçin Adana şäherine gelmekçimiş. Ýanynda generallary hem gelmelimiş. Azyndan ýigrimi dört sagat galmagy göz önünde tutýarlar. Pozitiw jogabymdan örän hoşal bolandygyny aýtmagy gaýta-gaýta sargapdyr. Aýyň 30-y üçin Adanadaky bu duşuşygyň geçiş tertibini we meýilnamasyny taýýarlamak işleri başlady.»

1943-nji ýylyň 29-njy ýanwary. Sagat 09:30...

Ýedi ýyl öň Germaniýadan alnan we halkyň arasynda penjireleriň astyna çenli gögümtil, üsti ak reňkli bolandygy üçin «Atatürküň ak otlusy» adyny alan otly Kaýaşdan ýola düşdi.

Prezident İnönüni alyp barýan otlynyň ümzügi Adana bakandy!

Otly 347 km geçip Nigdä ýetensoň, duýdansyz aýak çekdi.

Şäherdäki ýokary wezipeli ýolbaşçylara habar berilmändi. Diňe Lütfü Turanbek mundan habardar edildi.

Inönü ilki 1409-njy ýylda gurlan «Ak medresä», zyzndanam 1357-nji ýylda gurlan «Sary hana» gitdi.

Prezident Inönü uruş ýurduň serhedine gelip dirän aýgytlaýjy pursatynda iňňän möhüm duşuşyga gatnaşmaktan dänip, näme üçin gizlinlikde bu iki ýere zyýarat etdikä?

• **Gizlin operasiýa**

Şondan bir ýyl öň...

Gitleriň Anadola girmek baradaky meýilnamalaryndan habarly Prezident Inönü gizlin buýruk çykardy.

Nemes istrebitelleri Stambuly bombalamaýmy ähtimaldy. Kümmetler muzeýi we Stambuluň Topgapy köşgi muzeýindäki «Mukaddes amantlara» we sungat eserlerine, taryhy kitaplara zyýan ýetip bilerdi. Olary ygtybarly bir ýere göçürmek gerekdi. Içi-daşy sink bilwn gaplanan 391 sany sany sandyk taýýarlandy. Käbir sandyklaryň içinde gizlin öýjüklerem bardy. Sandyklaryň içine «Mukaddes amantlar» seresaplylyk bilen ýerleşdirildi:

«Hyrkaýy sagadat» (Pygamberiň dony), «Hyrkaýy sagadatyň» saklanýan altyn sandygy, Hezreti Muhammediň (s.a.w) sakgaly, Hezreti Muhammediň (s.a.w) dişiniň bölegi, Hezreti Muhammediň (s.a.w) gubrunyň gummy, Hezreti Muhammediň (s.a.w) möhüri, Hezreti Muhammediň (s.a.w) gylyçlary we gylyjynyň gyny, oky we ýaýy, ýalançy «pygamberlere» ugradylan hat, Kábäniň gapylarynyň biri we açary...

«Mukaddes amantlar», käbir sungat eserleri we käbir gymmatly kitaplar gizlinlik bilen kyrk sekiz wagona ýerleşdirildi. Hiç kime bildirmänem Nigdä äkidildi.

Otluda **Topgapy köşgüniň müdiriniň orunbasary Lütfü Turanbek** we otuz işgär hem-de olaryň maşgalalary bardy. Olar urşu gutarýança Nigdede bolmalydy we «Ak medresedir» «Sary handa» goýlan «Mukaddes amantlary» we sungat eserlerini goramalydy. Nigdeliler uruş döwründe otuz işgäriň ur-tut muzeýlerine gelip ýerleşmegine düşünmänem galdylar.

Eserler 1947-nji ýylda çenli şol ýerde galdy. Soňra gizlinlik bilen Stambula göçürildi.

Serediň ahwetin... daşary ýurtlular sungat eserlerini nädip gorayandyklary barada birgiden çeper we dokumental kinofilmleri döredýärler, biz bolsa agzymy öweldip ýörşümize öz taryhymyzy bilemzok.

Gidip görüň, **Londodaky «National» galareýasyna...**

Gidip görüň, **Sankt-Peterburgdaky Ermitaž muzeýine...**

Ikinji jahan urşy ýyllarynda sungat eserlerini Gitlerden nähili gorayýşlarynyň dokumental filmlerini görkezýärler!.. DVD-sini satýarlar.

• **Dört yüz ýigrimi iki sandyk sungat eseri**

«Muzeýleriň atasy» saýylýan Ermitaž muzeýi...

1764-nji ýylda açyldy.

Dünýäniň iň möhüm sungat merkezlerinden biri saýylýan Sankt-Peterburgyň bu muzeýinde 16 müň surat, 12 müň heykel, 700 müň arheologik tapyndylar we bir million zikge-medalýonlar bilen birlikde üç million eser bar.

Leonarda da Winçi, Rembrandt, Rubens, Titian, Bottiçelli, Rafael, Karawaggio, Wan Gog, Pikasso, Matisse, Goýa we başgalar... Kimler ýok...

1941-nji ýyl.

Sankt-Peterburg, şol wagtky ady bilen Leningrad nemes faşistleri tarapyndan gabawa alyndy.

Žosef Orbelli şol wagt Ermitaž muzeýiniň müdiridi.

Nemes goşunyň şäheri basyp almagyndan ätiýaç eden Orbelli muzeýiň eksponatlaryny başga ýere göçürmek üçin inçelik bilen taýýarlanan meýilnama düzdi.

Ilkinji nobatda meýletinçileriň kömegi gerekdi. Çünki müňlerçe

sungat eseri ýörite gaplara salnyp, seresaplylyk bilen göçürilmeli we goralmalydy. Ýaman ýeri, olaryň hemmesini göçürmek mümkin däldi. Käbirlerini muzeýiň ýerzemininde goýmaly bolýardy.

Meýletinçiler tapylady.

Iýun aýynyň başyndan başlap müňlerçe meýletinçi alty günläp hummaly zähmet çekdi. Sungat eserleriniň bir bölegi 422 sany sandyga ýerleşdirildi.

Az sanly adama ýagdaý mälim edildi:

Bahasyna ýetip bolmajak bu sungat eserleri Ural daglaryna äkidilmelidi.

Eserler uly ýük awtoýaglarydyr otlularda Ural daglaryna sary ýola rowana boldy...

Nemes istrebitelleri iki aýdan soň şäheri bombalamaga başlanda – 1899-njy we 1907-nji ýylda gol çekilen medeni baýlyklaryň goralyp saklanylmagy baradaky konwensiýanyň bardygyna garamazdan, ilkinji bombany Ermitaž muzeýiniň depesinden goýberdi!

Muzeýde galdyrylan sungat eserleri binanyň ýerzemininde muzeýiň işgärlerinden, meýletinçilerden we alymlardan ybarat iki müň kişilik bilen bir takdyry paýlaşmalydy.

Gabaw döwründe muzeýe ýeten zyýan uly boldy. Ynanyp bolmajak kynçylyklara uçrandyklaryna garamazdan, ýerzeminde sungat eserleriniň ýanynda galan adamlar hernäme-de bolsa, eserleri gorap saklamagyň hötdesinden geldiler.

Gabaw 1944-nji ýylyň ýanwarynda gutardy. Eserler Ural daglaryndan yzyna getirildi.

Ermitaž 1945-nji ýylyň oktýabrynda öz işine başlady.

Ikinji jahan urşy döwründe bu eserler gowy goralyp saklanandygy üçin häzirki wagt muzeý iň köp surat eserini özünde jemläp, Ginnesiň rekordlar kitabynda öňdeligi eýeleýär.

• **Magdan kânindäki hazyna**

Londonyň meşhur Trafalgar meýdanyndaky **«National Gallery»**...

Korol Jorj IV baý rus bankiri we sungat kolleksioneri Jon Julius Angerşteýniň öýüni satyn alyp, 1824-nji ýylda muzeýiň

binýadyny tutdy.

XIII asyrdan XX asyra çenli nijeme taryhy eser bilen birlikde 2 müň 300 surat eseriniň ýerleşen muzeýiniň eýesi Birleşen Korollygyň özi.

Ikinji jahan urşuna girmek kararyna gelen Angliýanyň ilkinji meýilnamalarynyň biri-de «National» galareýasyndaky gymmatly eserleriň göçürilmegidi.

Ilki olary Kanada äkitmegi teklipl etdiler. Çerçill muña garşy çykdy.

Howa hüjümlerinden zyýan görmezligi üçin eserleri Demirgazyk Uelsdäki magdan kánleriniň birine göçürmek makul bilindi.

Ýeňler çyzgaldy: ilki magdan káni jemgyýetçilik eýeçiligine geçirildi.

Eserleriň gyzgynlyga we çyga zaýalanmazlygy üçin taýýarlyklar görüldi. (Bu taýýarlyklar 1949-njy ýyldan başlap ilkinji kondisionerli galareýalaryň açylmagyna sebäp boldy.)

Surat eserleri üçin serediş-abatlaýyş topary we restawrasiýa studiýasy döredildi.

Magdan káni taýýar ýagdaýa getirilensoň eserler wagonlardyr, uly ýük awtoulaglary bilen daşalmaga başlandy. Iş aňsat düşmedi: mysal üçin Wan Dikiň çeken «Şarl I» portreti juda uludy, ony göçürmede kynçylyk döredi, otly ýolunda gysysyp galdy.

Magdan káninde eserleri goramak kyndy, mysal üçin suratlaryň üstüne iki gezek gaýa daşy düşdi. Şol ikiarada Londonda oň bolmadyk oňyn wakalar bolup geçdi. Ilkinji gezek muzeýse sergi açylyşlary boldy. Her aý eserler sergi edildi, «Aýyň iň gowy suraty» konseptinde ilkinji gezek Rembrantyň surat eseri magdan káninden getirilip, sergä çykaryldy. Ilkinji gezek halky ruhlandyrmak üçin **Maýra Hess** we **Mura Limpani** ýaly aýdymçylar konsert berdi.

Bütün bu wakalar muzeýiň bombalanmagyna çenli dowam etdi.

Uruş gutarandan soň muzeý gysga wagtda ýapyldy, abatlaýyş işleri geçirildi we 1945-nji ýylda magdan kánindäki eserler getirilensoň, gaýtadan işläp başlady.

Şol ýyl muzeýiň müdiri Kennet Klark eserleri gaýtadan muzeýe ýerleşdirip bolandan soň rahat dem aldy we pensiyä çykarman

boldy.

Uruş ýyllarynda «National» galareýasynda bolup geçenler muzeýçilige bolan garaýşy üýtgetdi...

• Öýden çykan 1500 sany kartina

Geçen ýylyň ahyrynda Germaniýanyň Mýunhen şäherindäki bir ýaşaaýyş jaýynyň otagynda 1939-njy ýyldan bäri ýitirilip tapylman ýören 1500 sany surat eseriniň üstünden barylady!

Segsen ýaşly **Kornelius Gurlitt** eýeçilik edýän suratlaryny tegelek altmyş sekiz ýyllap öýündäki konserwa gapyrjaklarynyň üýşmeginiň aňyrsynda gizläp saklapdy. Suratlar Gurlitte onuň kakasy **Hildebrand Gurlitt**den miras galypdyr.

Hildebrand Gurlitt Gitleriň 1838-nji ýylda nasistik konfiskasiýa komitetine bellän dört tejribeli sungat maklerlerinden biridi!

Oňa Gitleriň, **Geringiň** we **Gebbelsiň** görkezmesi bilen «sozulan sungat eserlerini» ýok etmek tabşyryldy.

1939-njy ýylyň 20-nji martynda 1004 sany surat we heýkel, 3825 sany suwly boýag, neşir önümleri we çyzgylar Berliniň Ýangyn söndüriji gullugynyň howlusynda oda atyldy.

Emma, Gurlitt bu suratlaryň gymmatyny bilmän duranokdy. 1941-nji ýylda Matisseniniň çeken suratlaryny 2.600 sterlinge, Pikassoňkyny 880 sterlinge bahaladýardylar. Görnüşi ýaly Gurlitt olaryň käbirlerini ida atmandyr, özünde saklapdyr.

Gurlitt 1945-nji ýylda Bambergiň golaýynda ýaranlyk güýçleri tarapyndan tussag edildi. Soň-soňlar mälim bolşy ýaly, Gurlitt we onuň ogly müňden gowrak eseri eýdip-beýdip gizläp saklamagy başarypdy.

Mälim bolşy ýaly... Gitler çyzgylar we suratlar bilen içgin gyzyklanypdyr, ol toplan surat kolleksiyasyna buýsanypdyr. Adolf ömürboýy ussat suratkeş bolmagy arzuwlapdy, emma başarmady. Iki gezek, 1907-nji we 1908-nji ýylda girmäge synanşan Wena Çeperçilik akademiýasyndan ýykylypdy. Ol poçta kartlaryndan toplan suratlaryny dükanlara we turistlere satyp gününü dolapdyr. Ýagny, Gitler sungatyň hakyky janköýeridi.

Diktatorlyk eden döwründe bir muzeý gurdurdy: **Fýurer muzeýi!**

Aýratynam konslagerlere ugradan jöhit öýlerindäki ýa-da onun basyp alan Fransiýa, Gollandiýa, Belgiýa, Awstriýa, Çehoslowakiýa, Polşa we Russiýa ýaly ýurtlaryndan toplanan gymmatly eserleri we kartinalary muzeýine getirtirdi!

Sözümiň soňunda jikme-jik maglumatlara girip durjak däl, 1940-njy ýylda «Medeni baýlyklaryň duşman döwletlerden Germaniýa getirilmegi» maksatnamasy boýunça operasiýalara başlan Gebbelsiň özem sungat kolleksioneridi. Hut Geringiň özem iki müňden gowrak sungat eserine eýeçilik edýärdi.

Bu gymmatly eserler häzirki wagt dawalydyr, sudlyk meseledir. Maşgalalar we ýurtlar sungat eserlerini yzyna almak üçin hukuk göreşini häli-häzirlerem dowam etdirýärler.

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazeti, 30.03.2014 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW. Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty